

Анна Ніколасва,
молодший науковий співробітник
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

ДО ПИТАННЯ ПРО ПЕНІТЕНЦІАРНІ ЗАКЛАДИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

Стаття присвячена темі пенітенціарних закладів другої половини ХІХ ст. у Кам'янці-Подільському, а саме новій губернській в'язниці, яка почала працювати у 1859 р., та виправній арештантській роті (з 1870 року – відділенню) цивільного відомства, яку відкрили у 1852 р. У дослідженні використані переважно відомості та статистичні дані зі щорічних губернаторських звітів – «Обзоров Подольской губернии».

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, в'язниця, пенітенціарні заклади, арештантська рота, арештантське відділення.

На початок ХІХ ст. тюрми Росії перебували в жахливому стані: засуджені відбували довгі строки, а потік нових арештантів з кожним роком збільшувався. Місця позбавлення волі не могли вже вмістити всіх засуджених, тому виникла потреба в їхній модернізації, а також у зміні законодавства.

Історія тюремної системи Російської імперії фіксує кілька хвиль реформування. Перша хвиля припала на перші десятиліття ХІХ ст., коли імператор Олександр І зацікавився новими європейськими віяннями і дозволив створити «Попечительське над тюрмами товариство», діяльність якого яскраво відобразилась в історії російських в'язниць. Наступна хвиля припала на час правління імператора Миколи І, який запровадив арештантські роти та був прихильником військового режиму у в'язницях. Третя хвиля припала на час правління імператора Олександра ІІ, царя-реформатора, який продовжив справу батька і зробив багато для пом'якшення тюремного законодавства.

У Кам'янці-Подільському місцем для розташування в'язниці було обрано Старий замок, який у 1812 році втратив військовий статус¹. Ново-

1 Извещение генерал-кригс-комиссара Татищева А. И. Комиссариатской экспедиции об упразднении Каменец-Подольский крепости и перевозе артиллерии в г. Хотин. 14.03.1812 г. // РГВИА. Ф. 396. Оп. 4. Д. 296. 1 л. за Скрипник А. Ю. Вплив російської присутності у Правобережній Україні на інкорпорацію регіону наприкінці ХVІІІ – середини 60-х рр. ХІХ ст.// <http://kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/10/%D0%A1%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D0%BD%D0%B8%D0%BA-%D0%90.%D0%AE.-%D0%>

створена губернська в'язниця з самого початку не відповідала вимогам, які були зазначені в трьох основних документах:

- «Правила для Попечительского о тюрьмах общества»² (1819 р.);
 - «О планах тюремным уездным зданиям»³ (1821 р.);
 - «Инструкция смотрителю тюремного замка»⁴ (1831 р.)
- і мали на меті вдосконалити місця позбавлення волі.

Про стан кам'янецького «крепостного тюремного замка» у 1829-1830 рр. красномовно свідчить рапорт міського архітектора Подільському губернатору: «... Как таковые строения по тесноте своей, ветхости и неудобствам... с большими даже издержками и трудностями не могут быть переделаны и приведены в требуемое и быть долженствующее по инструкции устройство, что желая иметь оные в таком виде и порядке, следует все строения тюремные снести до фундамента и построить новое тюремное здание сходно плану и распоряжению Высочайшему для всей империи изданному...»⁵.

Перебудова в'язниці імперії практично не була проведена, але Кам'яницю все ж «пощастило» і в місті з'явилась новий «тюремный замок», який почав діяти у 1859 році. В'язниця розташовувалась на Польських фільварках, наприкінці сучасної вулиці Нігинське шосе (у дворі за будинками №№ 57, 59). Зображення ділянки, де розташовувалась в'язниця, у різні роки міститься у додатку №1.

Відомості про нову в'язницю містяться в кількох звітах подільського губернатора – «Обзорах Подольской губернии». У звіті за 1883 рік є така інформація: «Все тюремные здания Подольской губернии, за исключением Каменецкой тюрьмы, не отличаются большими размерами и прочностью, а также необходимыми приспособлениями, по внутреннему их расположению, для предназначенной цели, следствием чего размещение заключенных, по родам преступлений, почти невозможно; разделение же по полу и возрасту и содержание важных преступников отдельно от остального общества арестантов, хотя и достигается, но не всегда и с затруднениями. Поэтому неудобства эти не могли не отразиться на заключенных, как в физическом, так и в нравственном отношении. Вредно влияя, с одной стороны, на организм, вследствие невозможности применять к их

B4%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%B4%D0%BE-%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8.pdf

2 ПСЗ – Собр.І. – Т. XXVI. – СПб, 1830 – № 27895

3 ПСЗ – Собр.І. – Т. XXVII. – СПб, 1830 – № 28617

4 Лопато Т.М. (сост.) Сборник узаконений и распоряжений по тюремной части – Пермь: Типо-Литография Губернского Правления, 1903. – С.4-25

5 Геровська О. Кам'янець-Подільська фортеця як в'язниця / О. Геровська. – Кам'янець-Подільський вісник. – 1995. – 22 квіт.

жизни гигиенические правила, а с другой — на поведение, по невозможно-сти устранить сообщничество их с людьми окончательно испорченными и деморализующими товарищей своих по заключению.

Что же касается Каменецкой тюрьмы, построенной в 1859 г., вместимостью на 300 человек, то, благодаря обширности здания, все упомянутые неудобства устранены и она в настоящее время, в состоянии помещать в случае надобности даже до 500 человек арестантов.

Особенное внимание обращает на себя, в деле производства работ, арестанты Каменецкой тюрьмы, как располагающее более других свободными помещениями, — следствием чего в ней устроены следующие мастерские: сапожная, портняжная, кузнечная и столярная, которые и снабжены всеми нужными инструментами и в некоторых изготавливаются, по мере необходимости, казенно арестантские вещи как-то: посуда, одежда, обувь и т.п. предметы...»⁶.

В «Обзоре Подольской губернии за 1888 год» є цікаві свідчення про санітарний стан в'язниць, в тому числі Кам'янецької: «...Более других в губернии, удовлетворяюще санитарным требованиям является Каменецкая губернская тюрьма. В отчетном году всех арестантов в ней содержалось 2.095 человек, в среднем вывод по 382 человека ежедневно.

Жилых камер устроено в этой тюрьме (без коридоров, служб, карцеров, столовых и мастерских) 51, в коих заключается 1.289 куб. саж. (9.693,28 куб. метра) воздуха, так что в отчетном году на каждого арестанта приходилось по 3, 37 куб. саж. (25, 24 куб. метра). Камеры, светлые, сухие и теплые, но, к сожалению, нельзя ничего сказать хорошего о воздухе. Плохое его состояние является исключительно результатом ненадлежащего устройства отхожих мест, с ямами, помещающимися в земле и устроенными по выгребной системе, что в 3-хэтажном здании, с клозетами в каждом этаже, естественно распространяет миазмы по всему зданию. Переустройство отхожих мест является, поэтому делом не отложным.

Для прогулки, арестанты выводятся партиями на тюремный двор, обнесенный со всех сторон каменной оградой; двор этот не имеет никакой растительности и он слишком мал сравнительно с содержащимся в тюрьме количеством арестантов.

При тюрьме, в отдельном помещении, находится баня, которой еженедельно пользуются арестанты. Одеждой и обувью арестанты снабжаются соответственно времени года; белье меняется раз в неделю. Пищу арестанты получают в общем здоровую и питательную.

6 Обзор Подольской губернии за 1883 год. — С. 33-35.

*Повні дані про суми, витрачених на ремонтні роботи наведені у даній статті у таблиці №2.

Все, что сказано о содержании арестантов в Каменецкой тюрьме относится и ко всем остальным тюрьмам в губернии...»⁷. Тут же є інформація про кількість арештантів у Кам'янецькій в'язниці: будинок побудований на 400 осіб, може утримуватись за наявними кубічним вмістом повітря – 385 осіб, утримувалось арештантів у поточному році в середньому на день – 391, число арештантів, яке перевищило норму – 6 осіб⁸. Ці дані дещо суперечать інформації з «Обзора Подольской губернии за 1883 год», наведеним вище.

«Обзоры Подольской губернии» розповідають нам також про щорічні ремонтні роботи в приміщеннях Кам'янецької в'язниці. Найбільш масштабні роботи були проведені у 1881 (на 12862 руб. 60 коп.) та у 1908 рр. (на 10000 руб.)*.

Відомо, що в в'язниці існувала до 50-тих років ХХ ст. У радянський час в ній розміщувався бупр – будинок примусових робіт⁹.

Окрім губернської в'язниці в місті з 1852 року існував ще один виправний пенітенціарний заклад – арештантська рота цивільного відомства. Вона з'явилась в Кам'янці-Подільському на основі указу Миколи I від 30 липня 1852 року. В документі сказано: «Государь Император Высочайше повелеть соизволил: сформировать ныне же в Каменец-Подольске арестантскую роту гражданского ведомства, ограничив ее впредь до устройства постоянного помещения половинным составом, соответственно вместимости приiskanного для временного ее помещения частного дома»¹⁰. В іншому нормативному акті, датованому 5 травня 1855 роком, «О форме пуговиц офицерам и нижним чинам военно-рабочих рот Путьей Сообщения и арестантских рот гражданского ведомства, и о присвоении №№ арестантским ротам гражданского ведомства» Кам'янець-Подільській арештантській роті було присвоєно номер – 29¹¹. У додатку №2 представлено зображення гудзиків, у додатку №2 – перелік арештантських рот цивільного відомства за номерами, взяті із зазначеного документа.

Ідея створення арештантських рот належала майбутньому російському імператору – великому князю Миколі Павловичу, який займав посаду інспектора з інженерної частини. У 1823 році він запровадив арештантські роти інженерного відомства з військовою дисципліною для «крепостных каторжных арестантов». З 1826 р. за зразком цих арештантських рот в Кронштадті і Свеаборзі були створені арештантські роти морського відомства. У 1827 р. Микола I прийняв рішення про поступове створен-

7 Обзор Подольской губернии за 1888 год. – С. 92-93.

8 Обзор Подольской губернии за 1888 год. – С. 93.

9 Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського / О. Будзей. – Львів: Світ. – 2005. – С. 184

10 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1853. – Т. XXVII. – № 26496.

11 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1856. – Т. XXX. – № 29284.

ня у всіх губернських містах арештантських рот цивільного відомства. З наступного року всіх засуджених до заслання і спроможним працювати відправляли в арештантські роти¹².

Важливими документами, які врегулювали більшість питань пов'язаних з влаштуванням арештантських рот, стали «Уложение о наказаниях уголовных и исправительных»¹³ і «Положение о исправительных арестантских ротах»¹⁴. Згідно зі статтею 34 «Уложения» виправні заходи «для людей не изъятых от наказаний телесных» передбачали «наказание от пятидесяти до ста ударов розгами через полицейских служителей и отдача на время в исправительные арестантские роты гражданского ведомства, с потерюю всех особенных прав и преимуществ лично или же по состоянию или званию ему присвоенных»¹⁵. В «Положение о исправительных арестантских ротах» йдеться, що роти призначені для утримання та виправлення людей нижчих станів, які підпорядковані цивільному суду. Також документ містить наступну інформацію:

« 5. В арестанские роты поступают:

1) По приговорам суда преступники, подлежащие наказанию работами в сих ротах.

2) По распоряжению правительства, бродяги и беглые, показывающие себя из податного состояния или из разночинцев, до собрания об них справок.

3) По приговорам городских и сельских обществ, люди от развратной жизни впавшие в податные недоимки, для отработывания сей недоимки, и для нравственного их исправления.

4) По приговорам обществ и распоряжению помещиков, люди порочные для исправления в поведении.

Сии последние могут быть принимаемы в роты не более как на шесть месяцев...

6. Поступающие в роты должны быть не моложе семнадцати и не старше шестидесяти лет, притом без телесных недостатков, делающих их неспособными к работам...

11. Поступившие в роты арестанты из преступников, бродяг и беглых, отданных в наказание за бродяжничество или показавших себя непомнящими родства и за негодностью не поступивших в рекруты, зачисляются в арестанты первого разряда; люди, поступившие в роту за неплатеж податных недоимок, или назначенные в роту по приговорам обществ или

12 Реент Ю. А. История уголовно-исполнительной системы и органов юстиции России: учеб. / Ю. А. Реент. – Рязань: Академия ФСИН России, 2013. – 428 с.

13 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1846. – Т. XX. – № 19283.

14 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1846. – Т. XX. – № 19285.

15 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1846. – Т. XX. – № 19283.

по распоряжению помещиков для исправления, а равно и беглые, поступающее до собрания справок, зачисляться в арестанты второго разряда...

19. Арестанты второго разряда различаются от арестантов первого разряда одеждою по особо установленной форме. (Опис одягу арештантів міститися додатку №4).

57. Арестанты первого разряда, отличившиеся в течении друхлетнего пребывания в роте добрым поведением, исполнением обязанностей веры и прилежанием к труду или успехами в изучении мастерства, перечисляются в особый отряд исправляющихся арестантов; арестанты второго разряда могут быть по тем же причинам, перечислены в сей отряд после годового в роте испытания...»¹⁶.

Интерес викликають законодавчі акти 60-тих років XIX ст. Вони відображають реформування тюремної системи Олександром II. У 1862 р. вийшов указ «О том, чтобы арестантам, поступившим в арестантские роты гражданского ведомства на краткие сроки, с возвращением потом в общества, не брить половины головы»¹⁷. Цей указ демонструє певну турботу про людей, які повертаються у суспільство після відбування покарання. У 1863 р. прийнято указ «О некоторых изменениях в существующей ныне системе наказаний уголовных и исправительных»¹⁸, який розширював перелік груп людей, до яких більше не могли застосовувати тілесні покарання, в тому числі повністю забороняв застосовуватись їх до жінок. Цей же документ заборонив використовувати клейма для позначення злочинців, обмежував максимальний термін перебування в арештантській роті 4 роками, навіть для тих злочинців, яких раніше засуджували на 10-12 років перебування у виправних арештантських ротах. Наступним документом стало положення Комітета Міністрів «О временных правилах для управления арестантскими ротами гражданского ведомства»¹⁹, в якому арештантські роти цивільного відомства передавались під керівництво губернаторів, і в якому йшлося про тимчасове збереження військового управління в ротах до особливого розпорядження. Відповідне розпорядження було прийнято у 1870 р. «О переименовании арестантских рот гражданского ведомства в исправительные отделения и о введении в них гражданского управления и вольнонаемного надзора»²⁰.

Після того як у 1859 р. запрацювало нове приміщення в'язниці на Польських фільварках, арештантську роту розмістили в стінах Старого замку. Багато відомостей про повсякденність цієї роти є в статті О. Ге-

16 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1846. – Т. XX. – № 19285.

17 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1865. – Т. XXXVII. – № 38570.

18 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1866. – Т. XXXVIII. – № 39504.

19 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1867. – Т. XXXIX. – № 40643.

20 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1874. – Т. XLV. – № 48206.

ровської «Кам'янець-Подільська фортеця як в'язниця»²¹. Але вважаю за потрібне доповнити ці данні показовою статистикою.

Мною були опрацьовано двадцять «Обзоров Подольской губернии» (за 1883, 1885, 1886, 1887, 1888, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1901, 1902, 1903, 1905, 1908 pp.). В кожному описі є розділ, присвячений в'язницям губернії та виправному арештантському відділенню (так арештантська рота цивільного відомства стала називатись з 31 березня 1870 р.²²). Також наприкінці кожного звіту є «Ведомость о числе арестантов за текущий год», на її основі сформована наступна таблиця:

Таблиця №1 Кількість арештантів у Кам'янецькому виправному арештантському відділенні.

Рік	Було арештантів на початку року	Додалось	Вибуло	Втекло/спіймано	Залишилось
1883	178	252	241	5/4	184
1885	188	141 (144 в тексті «Обзора»*)	142	Інформація відсутня	187
1886	187	136 (133)	154	Інформація відсутня	169
1887	169	132 (152)	Інформація відсутня	Інформація відсутня	203
1888	203	76 (77)	Інформація відсутня	Інформація відсутня	179
1890	180	189 (198)	Інформація відсутня	Інформація відсутня	239
1891	239	189	173	Інформація відсутня	255
1892	255	160 (156)	176	Інформація відсутня	239
1893	239	171	194	Інформація відсутня	216
1894	216	204	299	Інформація відсутня	121

21 Геровська О. Вказ. праця.

22 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1874. – Т. XLV. – № 48206.

1895	121	145	125	Інформація відсутня	141
1896	141	176	187	Інформація відсутня	130
1897	130	236	163	Інформація відсутня	203
1898	203	203	141	Інформація відсутня	265
1899	265	175	267	Інформація відсутня	177
1901	152	205	132	Інформація відсутня	225
1902	225	184	182	Інформація відсутня	227
1903	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Інформація відсутня	234
1905	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Інформація відсутня	Інформація відсутня	227
1908	221	250	190	Інформація відсутня	281

* Опрацьовуючи статистичні дані, мною була помічена невідповідність позначення кількості арештантів в тексті «Обзора» та «Ведомости».

З таблиці видно, що число арештантів значно коливалось: найменше арештантів було у 1895 р. – 121 особа, 1896 р. – 141 особа та у 1897 – 130 осіб. Найбільша кількість арештантів припадає на 1908 рік – 281 особа.

З приводу того, на скільки арештантів було розраховане Кам'янецьке арештантське відділення, в джерелах фігурує дві цифри: 250 осіб²³ та 100 осіб²⁴.

Варто зазначити, що в «Обзорах Подольской губернии» за 1888, 1891 в підрозділі «Арестанты, тюремные замки и исправительное арестантское отделение» міститься інформація про те, що Головне тюремне управління (ГТУ), відправляло арештантів засуджених у Подільській губернії не

23 Державний архів в АР Крим, ф. 162, оп. 2, д. 806. Ведомость о распределении преступников по арестантским работам. Список арестантских отделений. 18.05.1880 – 16.06.1880. За Островский А. А. Распределение арестантов по арестантским исправительным отделениям // Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Юридические науки. – 2016. – Т. 2 (68), № 2. – С. 122.

24 ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1874. – Т. XLV. – № 48206.

лише до Кам'янецького виправного відділення, а й до подібних закладів в інших губерніях:

- у 1888 р.: в Херсонське (41 особа), Київське (24 особи), Курське (7 осіб), Архангельське (5 осіб) та Санкт-Петербурзьке (3 особи)²⁵;
- у 1891 р.: в Санкт-Петербурзьке (1 особа), Курське (1 особа), Київське (2 особи), Архангельське (4 особи)²⁶;
- у 1892 р.: в Санкт-Петербурзьке (2 особи), Архангельське (2 особи)²⁷;
- у 1893 р.: в Санкт-Петербурзьке (1 особа), Архангельське (3 особи); Київське (1 особа)²⁸;
- у 1894 р.: Санкт-Петербурзьке (1 особа), Херсонське (5 осіб)²⁹;
- у 1895 р.: Херсонське (2 особи)³⁰.

В «Обзорах Подольской губернии» також представлений кошторис щорічних ремонтних робіт у приміщеннях відомства Міністерства внутрішніх справ. У наступній таблиці є порівняння витрат на ремонтні роботи на виправне арештантське відділення, Кам'янецьку в'язницю та губернаторський будинок.

Рік	Сума, витрачена на ремонт виправного арештантського відділення	Сума, витрачена на ремонт Кам'янецької в'язниці	Сума, витрачена на ремонт губернаторського будинку
1881	Відсутні дані	12862 руб. 60 коп.*	Відсутні дані
1883	Не вказано	3252 руб. 28 коп.	2900 руб. 0 коп.
1885	Не вказано	3800 руб. 92 коп.	2200 руб. 0 коп.
1886	Не вказано	1346 руб. 0 коп.	4783 руб. 11 коп.
1887	Не вказано	2029 руб. 20 коп.	3418 руб. 82 коп.
1888	Не вказано	1631 руб. 39 коп. 2540 руб. 39 коп.**	650 руб. 0 коп.
1889	180 руб. 0 коп.	320 руб. 0 коп.	250 руб. 0 коп.
1890	200 руб. 0 коп.	1210 руб. 0 коп.	400 руб. 0 коп. 164 руб. 72 коп.***
1891	880 р. 14 коп.	1069 руб. 90 коп.	500 руб. 0 коп.
1892	326 руб. 93 коп. 750 руб. 0 коп.****	1157 руб. 19 коп.	400 руб. 0 коп.

25 Обзор Подольской губернии за 1888 год. – С. 63.

26 Обзор Подольской губернии за 1891 год. – С. 77.

27 Обзор Подольской губернии за 1892 год. – С. 78.

28 Обзор Подольской губернии за 1893 год. – С. 76.

29 Обзор Подольской губернии за 1894 год. – С. 85.

30 Обзор Подольской губернии за 1894 год. – С. 108.

1893	300 руб. 0 коп. 250 руб.0 коп. ****	1059 руб. 64 коп.	400 руб.*****
1894	192 руб. 31 коп. 106 руб.0 коп. ****	1117 руб. 69 коп.	310 руб. 0 коп.
1895	650 руб. 0 коп.	861 руб. 0 коп.	2000 руб.0 коп.
1896	800 руб. 0 коп.	1040 руб. 0 коп.	2000 руб. 0 коп.
1897	450 руб. 0 коп.	900 руб.0 коп.	2000 руб.00 коп.
1898	425 руб.0 коп.	725 руб.0 коп.	800 руб. 0 коп.
1899	770 руб. 0 коп.	930 руб. 0 коп.	600 руб. 0 коп.
1901	400 руб.0 коп.	1150 руб. 0 коп.	1000 руб 0 коп.
1902	300 руб. 0 коп.	742 руб. 0 к.	3133 руб.74 коп.
1903	564 руб. 0 коп.	600 руб. 0 коп.	200 руб. 0 коп.
1905	444 руб. 42 коп.	951 руб. 35 коп.	600 руб. 0 коп.
1908	450 руб.0 коп.	300 руб. 0 коп. 10000 руб. 0 коп.*****	650 руб. 0 коп.
Загалом	7332 руб. 80 коп. 1106 руб. 0 коп. ****	51596 руб. 55 коп.	28569 руб. 65 коп.

*Гроші виділені на добудову лівої половини будівлі Кам'янецької в'язниці. Роботи були завершені у 1883 р., залишок у розмірі 204 р. 11 коп. були внесені в Головне казначейство.

** Гроші на роботи по розширенню Кам'янецького тюремного замку. Решта у розмірі 6 руб. 96 коп. пішли на державний дохід.

*** На влаштування електричних дзвінків та дрібний ремонт.

**** На ремонт стін «колишньої турецької фортеці».

***** Сума лишилась не використаною.

***** На капітальний ремонт в'язниці.

З таблиці стає зрозуміло, на арештантське відділення витрачались значно менші кошти, ніж на ремонт в'язниці чи губернаторського будинку. Але потрібно віддати належне тому факту, що ремонтні роботи все ж проводились, і не лише у внутрішніх будівлях, а й сам замок намагались тримати в прийнятному стані. О. Геровська у своїй статті зазначає: «У 1892 році, під час одного з ремонтів, щоб підтримати башти південного бастиону, були зроблені гонтові покрівлі над баштами Папською, Ковпак, Тенчинською та Ляською»³¹.

31 Геровська О. Вказ. праця.

З «Обзора Подольской губернии за 1888 год» стає відомо, що саме в цьому році у в'язницях Подільської губернії була запроваджена особлива вільнонаймана тюремна охорона, а військові караули були зняті. «Смотрители» в'язниць були перейменовані в начальників в'язниць.

Так у Кам'янецькій в'язниці управління виглядало так:

- Старших наглядачів – 3.
- Старша наглядачка – 1.
- Молодших наглядачів – 23.
- Молодша наглядачка – 1.

У виправному арештантському відділенню:

- Старших наглядачів – 2.
- Молодших наглядачів – 12.

Заробітна платня в Кам'янецькій в'язниці складала:

- Старший наглядач – по 240 руб. на рік.
- Старша наглядачка – по 200 руб. на рік.
- Молодший наглядач – по 180 руб. на рік.
- Молодша наглядачка – по 150 руб. на рік.

Заробітна платня в виправному арештантському відділенні складала:

- Старший наглядач – одному 240 руб. на рік, другому – 200 руб. на рік.
- Молодшим наглядачам – по 180 руб. на рік.

Всі тюремні наглядачі, незалежно від суми платні, отримували від казни мундирну одягу та озброєння.

Кожен «Обзор» в підрозділі «Арестанты, тюремные замки и исправительное арестантское отделение» містить інформацію про казенні та суспільні роботи, які виконували арештанти за оплату. Так, в «Обзоре Подольской губернии за 1899 год» є найбільш докладний опис таких робіт: «Во всех тюремных замках губернии, а также в Каменец-Подольском исправительном арестантском отделении, арестанты в отчетном году были высылаемы на платные работы, как общественные, так и казенные. Из заработанных арестантами в отчетном году 22 481 руб. 52 коп. поступило, на основании 359 и 361 ст. XIV т. Устава о содержащихся под стражею (изд. 1890 года) 7941 руб. 28 коп. в пользу самих арестантов, 7223 руб. 18 коп. – в доход казны и 7315 руб. 06 коп. – на удовлетворение разных расходов по тюрьмам. Сравнительно с предыдущим годом, общая сумма заработанных арестантами денег в отчетном году представляет уменьшение, а именно на 1265 руб. 51 коп. или на 5,3%.

Из общей суммы – 22482 руб. 52 коп. заработанных арестантами в отчетном году – 3502 руб. 73 коп. или 15,6% выручено было ими за внутренние работы, то есть работы производимые в стенах тюрьмы; ткацкие, портняжные, сапожные, столярные и разные другие работы вызываемые

хозяйственными потребностями самих же тюрем. Всю же остальную сумму – 18978 руб. 79 коп. составляющую 84,4% всех заработанных арестантами денег, арестанты выручили за работы наружные, среди которых первое место в отчетном году занимали земляные работы, работы на огородах, пила дров, переноска вещей и т.п., что дало арестантам заработка в общем до 16228 руб. 16 коп., остальная затем сумма – 2750 руб. 63 коп. получена арестантами от полевых работ – по сенокосу, жатве и уборке хлеба и т.п.

Главный заработок арестантов, содержащихся в Каменец-Подольском исправительном арестантском отделении составили наружные черные работы, как например очистка городских улиц и т.п. что дало в общем заработка в отчетном году 5 272 руб. 85 коп., затем – распила дров, за которую выручено в течении года 2142 руб. 84 коп., далее – работы на огороде – 1021 руб. 20 коп.; внутренние же работы (столярные, сапожные и т.д.) занимали в этом случае у арестантов названного отделения последнее место, и выручка от них определилась за год всего лишь в сумме 394 руб. 67 коп.»³².

Виправне арештантське відділення діяло в місті до 1914 року. В травні 1914 року міська дума одноголосно постановила прийняти «турецьку фортецю» і планувала перевести її згодом у відання міста для збереження цінної пам'ятки Подільської старовини³³.

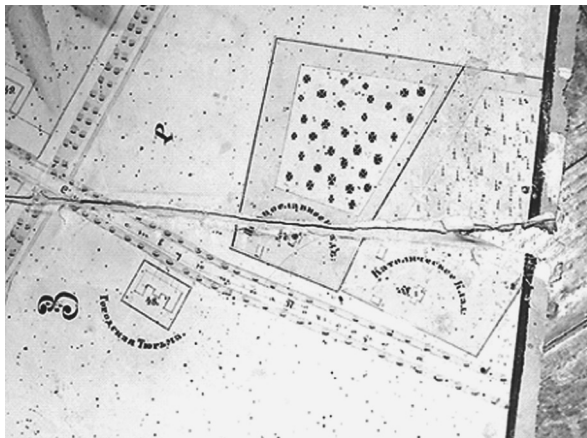
Таким чином, на прикладі двох виправних закладів: Кам'янецької в'язниці та арештантської роти (відділення) цивільного відомства ми можемо побачити як втілювались у життя реформи тюремної системи в Російській імперії. Оскільки за зразок були взяті європейська та американська пенітенціарні заклади, які були націленими на виправлення в'язнів та повернення їх у суспільство, тому нові місця ув'язнення багато в чому відрізнялись від старих закладів позбавлення волі. Поява нового приміщення губернської в'язниці на Польських фільварках з покращеними умовами перебування арештантів, постійними ремонтами, а також регулярні намаганнями ще більше вдосконалити наявну будівлю, говорять про певні позитивні зрушення в тюремній системі. Виправне арештантське відділення з військової дисципліною (до 1870 року) як заклад для найнижчих прошарків населення мав більше недоліків: на нього виділяли значно менше коштів, тут регулярно використовували тілесні покарання, бували роки, коли кількість в'язнів значно перевищувала допустиму кількість. Але реформаторський поштовх 60-х років XIX ст. демонструє нам пом'якшення режиму відбування покарання у в'язниці та арештантській роті. Для більш повного розкриття даної теми необхідні подальші дослідження.

32 Обзор Подольской губернии 1899 год. – С. 123-124.

33 Подolia. – 1914. – 14 трав. (№57).

Додаток №1

Зображення в'язниці на планах та мапах Кам'янця-Подільського

*Рис.1 Фрагмент плану середини XIX ст.
(З фондів К-ПДІМ-З, Док. Д-П №861)*

*Рис. 2 Фрагмент плану міста Кам'янця-Подільського
(Весь Юго-Западный край: справочная и адресная книга
по Киевской, Подольской и Волынской губерниях. —
К.: Тип. Л. М. Фиша и П. Е. Вольфсона. — 1913 г. — С. 872)*

Рис.3 Фрагмент аерофотозйомки 1944 р.
(з відкритого джерела <http://forum.zamki-kreposti.com.ua/topic/387->

Рис. 4 Сучасний вигляд ділянки
([https://www.google.com.ua/maps/@48.6920159,26.5733805,251m/
data=!3m1!1e3](https://www.google.com.ua/maps/@48.6920159,26.5733805,251m/data=!3m1!1e3)

Додаток №2

*Зовнішній вигляд гудзиків для офіцерів та нижчих чинів
арештантських рот цивільного відомства
(ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1856. – Т. XXX. – Ч. 2. – С. 46)*

*Нисунскъ пуговицы
арештантскихъ ротъ
гражданскаго вѣдѣства.*

Додаток №3

Перелік арештантських рот за номерами
(ПСЗРИ. Собр. II. — СПб, 1856. — Т. XXX. — Ч. 2. — С. 138-139)
Къ № 29284.—1855 Мая 3.

Высочайше утвержденное, 28 Апрелья 1855
года, росписание арештантскихъ ротъ граждан-
скаго вѣдомства, съ присвоеніемъ № №.

Наименованіе ротъ.	№ № ротъ.
Архангельская	1
Новгородская	2
Псковская	3
Смоленская	4
Московская	5
Ярославская	6
Костромская	7
Владимірская	8
Рязанская	9
Калужская	10
Тульская	11
Орловская	12
Нижегородская	13

Наименованіе ротъ.	№ № ротъ.
Казанская	14
Симбирская	15
Уфимская	16
Пермская	17
Тобольская	18
Томская	19
Пензенская	20
Саратовская	21
Курская	22
Воронежская	23
Ставропольская	24
Харьковская	25
Кіевская № 1-го	26
Кіевская — 2-го	27
Екатеринславская	28
Каменьць-Подольская	29
Кашинская	30
Познаньская	31
Одесская № 1-го	32
Одесская — 2-го	33
Херсонская	34
Таганрогская	35
Герць-Еникольская	36
Самферопольская	37

Додаток №4

*Описание одежды арестантов
арестантских рот гражданского ведомств
(ПСЗРИ. Собр. II. – СПб, 1848. – Т. XII. – № 21773)*

Для арестантов первого разряда.

Шапка из серого крестьянского сукна с двумя полосами. Крестообразно вшитыми из черного сукна.

Куртки и панталоны зимние серого крестьянского, а рукава в первой и знак на спине черного сукна.

Куртки и панталоны летние из равердука, а рукава в куртке и знак на спине из окрашенного черной краской равердука.

Для арестантов второго разряда.

Шапка, куртка и панталоны зимние, из серого крестьянского сукна; первые со вставкой четырех знаков, а вторая с знаком на спине черного сукна.

Куртка и панталон летние — из равендука со знаком к куртке на спине из окрашенного черной краской равендука.

Для арестантов отряда исправляющихся.

Шапка, куртка и панталоны зимние из серого крестьянского сукна, летние из равендука без знаков.